

Δημοκρατία και πολιτισμός των Αθηνών στην Κλασική Εποχή

[Άρθρα / Πολιτισμός](#)

[Κωνσταντίνος Δεσποτόπουλος, Ακαδημαϊκός, τ. Υπουργός Παιδείας \(†\)](#)

Το ερώτημα: ποια η λειτουργική σχέση μεταξύ δημοκρατίας και πολιτισμού των Αθηνών, ανάγει σε γενικότερο και προβληματικότερο Ζήτημα, σπουδαιότατο για την επιστήμη της Ιστορίας, και διερευνητέο μάλλον από τη σκοπιά της φιλοσοφίας της Ιστορίας.

Το προκείμενο Ζήτημα είναι: Υπάρχει στην ιστορική πραγματικότητα επίδραση ορισμένου πολιτικού συστήματος, αποτελεσματική για την άνθηση του πολιτισμού ή συμβαίνει αντίστροφα, η κατάσταση του πολιτισμού να έχει αποτελεσματική επίδραση για τη γένεση ορισμένου πολιτικού συστήματος;

Η λύση του προβλήματος αυτού προϋποθέτει αποσαφήνιση της έννοιας του πολιτισμού, ως προς το λογικό της πλάτος.

Εάν προϋποθέσουμε, λοιπόν, την ευρεία έννοια του πολιτισμού, τότε και η ίδια η δημοκρατία είναι στοιχείο του πολιτισμού. Και ως στοιχείο του πολιτισμού,

προσφέρεται η δημοκρατία να αξιολογηθεί για τις συστατικές της ιδιότητες, πολιτικές, δηλαδή, και ηθικές.

Από την άποψη αυτή διαθέτει και σπάνιους τίτλους η αθηναϊκή δημοκρατία του Περικλέους, ως καίριο στοιχείο του ελληνικού πολιτισμού, όσο και αν είναι απόληξη προγενέστερων φάσεων του ελληνικού πολιτικού βίου, μάλιστα όχι μόνο στην Αττική με τον Σόλωνα και τον Κλεισθένη, αλλά και στη Σπάρτη με τη νομοθεσία του Λυκούργου, και πριν ακόμη σε πόλεις της Ιωνίας.

Αναμφίβολα, στην αθηναϊκή δημοκρατία του Περικλέους είχε σε μέγιστο βαθμό εξασφαλιστεί, όχι νομικά μόνο, αλλά και οικονομικά, η ενεργός συμμετοχή των πολιτών, πλουσίων ή φτωχών στο δημόσιο βίο, εφαρμόζονταν αρά και οι δυο αρχές της πολιτικής δημοκρατίας: η ισηγορία (δηλ. η ισότιμη για όλους ελευθερία του λόγου) και ισοπολιτεία (δηλ. η ισότης απέναντι στον νόμο). Εξάλλου, οι φτωχοί πολίτες δεν ήταν αφημένοι στην τύχη τους ως προς το βιοπορισμό τους και ως προς τις πνευματικές απολαύσεις. Παρεχόταν ο' αυτούς εργασία, είτε με τη ναυτολόγηση τους συχνά είτε με την απασχόληση τους σε δημόσια έργα. Χορηγούνταν σ' αυτούς χρηματικοί πόροι με τη «μισθοφόρο» ή και με τα «θεωρικά», ώστε και να μετέχουν κάπως στην πνευματική πανδαισία των αθηναϊκών δημόσιων εορτών.

Εξάλλου, δεν έλειπαν τα ελαττώματα και οι αμαρτίες από την αθηναϊκή δημοκρατία. Πολύ γνωστές είναι κάποιες σφαλερές ή εγκληματικές αποφάσεις του λαού των Αθηνών, ως κυρίαρχου οργάνου της αθηναϊκής δημοκρατίας. Ορισμένες

από αυτές σε θέματα εξωτερικής πολιτικής υπήρξαν ολέθριες, άλλες υπήρξαν ατιμωτικές για την πόλη των Αθηνών, όπως οι καταδίκες του Μιλτιάδου, των στρατηγών της ναυμαχίας των Αργινουσών, του Σωκράτους, του Θεμιστοκλέους, του Αναξαγόρα, του Πρωταγόρα και άλλων.

Παρά ταύτα, η αθηναϊκή δημοκρατία, συγκριτικά προς άλλα πολιτεύματα, καταφαινόταν πάντοτε προτιμότερη, όπως τονίζει και ο ίδιος ο Πλάτων, αν και αυστηρός κριτικός της.

Ως προς τη γένεση της αθηναϊκής δημοκρατίας, πολύ αμφιβάλλω αν παράγων αποφασιστικός γι' αυτήν υπήρξε η στάθμη του πολιτισμού των Αθηνών. Κύριοι συντελεστές, πιστεύω, για την εγκαθίδρυση και διάπλαση της αθηναϊκής δημοκρατίας υπήρξαν η τότε πολιτική συγκυρία και η πρωτοβουλία πολιτικών ηγετών, με συμβολή έμμεση μάλλον της τότε κοινωνικής ηθικής των Αθηνών ή και των συναισθημάτων εχθρότητας μεταξύ των κοινωνικών τάξεων, οιονεί στοιχείων πολιτισμού και αυτών υπό ευρεία έννοια.

Τα υπό στενή έννοια στοιχεία του αθηναϊκού πολιτισμού, καθώς και οι λεγόμενες «θρησκευτικές βάσεις» του αθηναϊκού πολιτεύματος, επηρέασαν, νομίζω, κάποιες μόνο μικρότερης σπουδαιότητας λειτουργίες της αθηναϊκής δημοκρατίας.

Και ας ερευνήσουμε τώρα το πιο σημαντικό Ζήτημα: Υπήρξε και με ποιον τρόπο το δημοκρατικό πολίτευμα των Αθηνών η κύρια αιτία για την άνθηση του υπό στενή έννοια πολιτισμού στην εποχή του Περικλέους, για το λεγόμενο χρυσούν αιώνα της Ελλάδος;

Ας μην παραγνωρίζουμε ότι ο πολιτισμός υπό στενή έννοια είναι σύνολο, έστω δίχως αυστηρή συνοχή, διαθέσεων, ικανοτήτων και προπάντων έργων ποιήσεως, λογοτεχνίας, καλλιτεχνίας, φιλοσοφίας, επιστήμης ή και τεχνικής. Ερωτάται λοιπόν: Ο πολιτισμός, στην έννοια του αυτή, πώς δημιουργείται; Είναι αυτόβλαστος από την ψυχή του λαού π.χ. ή από το πνεύμα προσώπων με ιδιοφυΐα; Η τυχόν υποκινείται η διάπλαση του από την πολιτική εξουσία ή έστω από την πολιτική συγκυρία;

Στους πολίτες δίνονταν τα «θεωρικά» να μετέχουν στην πανδαισία των αθηναϊκών δημόσιων εορτών

Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης αναγνώρισαν στην πολιτική, ως «αρχιτεκτονική», το δικαίωμα και το καθήκον να εφορεύει στη διάπλαση των καλών τεχνών και των επιστημών, αν και δεν αμφισβητούσαν τον αυτόβλαστο κάπως χαρακτήρα τους. Θα ήταν όμως εξήγηση καταχρηστική, αν αποδίδαμε τη θαυμαστή πνευματική μεγαλουργία πολιτών και μετοίκων των Αθηνών της εποχής τού Περικλέους στο

δημοκρατικό εκεί τότε πολίτευμα. Δεν πρέπει, άλλωστε, να λησμονούμε την πνευματική ακμή των Αθηνών υπό τον Πεισίστρατο και τους Πεισιστρατίδες με τους έξοχους καλλιτέχνες, με τη φροντίδα για την ποίηση του Ομήρου, με την ίδρυση του θεάτρου ως θεσμού της «πόλεως». Και ας μη λησμονούμε ακόμη ότι, ακριβώς στην εποχή του Περικλέους, ύστερα από το ψήφισμα κατά πρόταση του Διοπίθους, η πολιτική συγκυρία των Αθηνών υπήρξε δυσμενέστατη για τη φιλοσοφία, την επιστήμη και γενικά τον ελεύθερο στοχασμό. Βέβαια, το θλιβερό αυτό ψήφισμα ήταν έργο των εχθρών του Περικλέους, αλλά θέσπισε κανόνες ισχύοντος δικαίου, θεμελιωτικούς του διωγμού φιλοσόφων και σοφιστών.

[page_end]

Πρέπει, όμως, και να μην παραβλέψουμε ότι η αθηναϊκή δημοκρατία είχε αποτελέσει πολιτική συγκυρία ιδιαίτερα ευνοϊκή για την ανάπτυξη της ρητορικής, δηλαδή σπουδαίου κλάδου της λογοτεχνίας, άρα του υπό στενή έννοια πολιτισμού, και μάλιστα όχι απλώς της λογοτεχνίας. Καθώς τότε δεν υπήρχαν εφημερίδες και ο λαός συμμετείχε πολύ ενεργά στην Εκκλησία του Δήμου και στα διάφορα δικαστήρια, η ρητορική είχε μεγάλη συμβολή στη λήψη από το λαό αποφάσεων, πολύ σπουδαίων συχνά, ενώ εξάλλου είχε συμβολή επίσης για την καλλιέργεια της διάνοιας των πολιτών, όπως και της εκφραστικής τους ικανότητας, αλλά και για την παρουσίαση προβλημάτων και διαμόρφωση εννοιών, προδρομικών των προβλημάτων και των εννοιών των επιστημών του ανθρώπου και των πολιτικών επιστημών της εποχής μας. Παραστατικότετη έκθεση της γόνιμης αυτής συμβολής της ρητορικής υπάρχει στο βιβλίο της διάσημης ελληνίστριας Jacqueline de Romilly «Le grands sophistes dans Γ Athènes de Pericles».

Το θέατρο περιελάμβανε ένα στοιχείο κατ' εξοχήν δημοκρατικό. Υποβαλλόταν όχι στην κρίση ειδημόνων, αλλά του λαού

Εξάλλου, η «πόλις» των Αθηνών, υπό καθεστώς δημοκρατίας, δεν φειδόταν φροντίδων για τη λειτουργία του θεάτρου, του δημόσιου αυτού θεσμού, του θεσπισμένου από τον Πεισίστρατο. Ήταν ενταγμένο το αθηναϊκό θέατρο στις δημόσιες εορτές, διοργανωμένες για να έχει ο λαός ευκαιρίες αναψυχής υψηλής στάθμης («τῶν πόνων ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπορισάμεθα, ἀγῶσι μὲν γε καί θυσίαις διετησίοις νομίζοντες», όπως εξάγει ο Περικλής στον περίφημο Λόγο του: Θουκυδίδου Ιστοριών Β38), επιτελούσε όμως και την αποστολή του να παρέχει στους Αθηναίους ηθική διδαχή και πολιτική παιδεία. Άλλωστε, και σύμφωνα με την επίσημη ορολογία, ο δραματικός ποιητής «εδίδασκε». Πραγματικά, ο δραματικός ποιητής, και όταν επιχειρούσε να εισηγηθεί ή να υποστηρίξει ορισμένη πολιτική σε ζητήματα επίκαιρα, ασκούσε και τότε διδακτικό έργο ηθοπλαστικό, συνέβαλλε δηλαδή στην καλλιέργεια της ηθικής ευαισθησίας και νοημοσύνης των πολιτών

και στη βελτίωση άρα του πολιτικού τους φρονήματος και της ικανότητας να εκφέρουν πολιτική γνώμη, ώστε να είναι καλύτερα διαπαιδαγωγημένοι για την εκπλήρωση των ποικίλων δημόσιων καθηκόντων. Και για την επιτέλεση του ηθικοπλαστικού αυτού έργου, ο δραματικός ποιητής βρισκόταν σε θέση πλεονεκτική, συγκριτικά προς τον πιο άξιο έστω ρήτορα• καθώς δεν αναφερόταν ρητά σε καταστάσεις και δράσεις του παρόντος, όπως ο ρήτωρ, και άρα ήταν υπεράνω υποψίας για μεροληψία και απαλλαγμένος της απότοκης της δυσπιστίας, ενώ το αντίθετο συνέβαινε στο ρήτορα.

Επιπλέον, όμως, το αθηναϊκό θέατρο, το δημόσιο αυτό λειτούργημα και αναψυχής και παιδείας υψηλής στάθμης, περιελάμβανε στην άσκηση του ως δημόσιου λειτουργήματος και ορισμένο στοιχείο κατ' εξοχήν δημοκρατικό: η τελική αποτίμηση των θεατρικών έργων υποβαλλόταν όχι στην κρίση κάποιων ειδημόνων, αλλά στην κρίση άμεσα του λαού. Και αυτό εί-χε συνέπεια την υποχρέωση των δραματικών ποιητών να υπολογίζουν κάπως και τα όρια της δεκτικότητας από το λαό για τα πνευματικά τους δημιουργήματα, να μην τα υπερβαίνουν υπέρμετρα ή, τουλάχιστον, να εκφράζονται όχι πολύ σκοτεινά. Όποιες δοκιμασίες και αν συνεπαγόταν για τους μεγάλους τότε δραματικούς ποιητές, ιδιαίτερα για τον Αισχύλο ή και για τον Ευριπίδη, το ακραία δημοκρατικό αυτό θέσμιο, είναι όμως συστατικό της αθηναϊκής δημοκρατίας. Και η επισήμανση του ενέχει τη διαπίστωση μιας αναμφίβολης επιρροής του αθηναϊκού δημοκρατικού πολιτεύματος σε κλάδο τρισένδοξο του αθηναϊκού πολιτισμού, όπως η αττική τραγωδία, κορυφαίο δημιούργημα του ελληνικού πνεύματος. Αλλά είναι αμελητέα μάλλον η σημασία της επιρροής αυτής για την απaráμιλλη μεγαλοσύνη της αθηναϊκής δραματουργίας του χρυσού αιώνα. Ό,τι συνέβαλε αποφασιστικά στην

πνευματική αυτή μεγαλουργία, υπήρξε η μεγαλοφυΐα των έξοχων τότε ποιητών δράματος, ή και ό,τι ονομάζεται κάπως «ελληνικό θαύμα», και ίσως ακόμη, σε κάποιο Βαθμό, η ευρύτητα εννοημένη ιστορική συγκυρία, δηλαδή όχι απλώς πολιτική.

Και τέλος, δεν πρέπει να παραβλέπεται είτε να υποτιμάται η πρακτικότερη θετική σχέση μεταξύ της αθηναϊκής δημοκρατίας και του υπό στενή έννοια πολιτισμού, η χρηματοδότηση δηλαδή από το δημόσιο θησαυρό της συμμετοχής και των πιο φτωχών Αθηναίων στις πνευματικές εκδηλώσεις των Αθηνών, ώστε και αυτοί να ζουν όχι δίχως απόλαυση των πνευματικών αγαθών της πατρίδας τους. Η λέξη «θεωρικά» υποδηλώνει την πολύ ανθρώπινη άποψη του ηθικού μεγαλείου της αθηναϊκής δημοκρατίας, με την ωραία μεριμνά της να εξασφαλίζει τους όρους και «τοῦ εὖ ζῆν» στους Αθηναίους πολίτες.

Συγκεφαλαιωτικά: Η επίδραση της αθηναϊκής δημοκρατίας για τη διάπλαση του υπό στενή έννοια πολιτισμού υπάρχει όχι ως προς το σύνολό του, αλλά ως προς τη ρητορική προπάντων και ως προς την τραγωδία και την κωμωδία, ενώ περιλαμβάνει και τη συμβολή στη βίωση και από το λαό των πνευματικών αγαθών υψηλής στάθμης. Εξάλλου, η μοναδική μεγαλοσύνη των έργων του καθαρού πνεύματος, όσα επιτεύχθηκαν στην Αττική της κλασικής εποχής, εκπηγάζει από τη μεγαλοφυΐα των ποιητών, καλλιτεχνών, στοχαστών, υποκινημένων όμως στη δημιουργική δράση τους από την πολιτιστική πολιτική της αθηναϊκής δημοκρατίας, υπό την ηγεσία του Περικλέους, πολιτικού προικισμένου και φιλοσοφημένου.

Δεν πρέπει, λοιπόν, να αποδίδουμε χονδρικά την πνευματική μεγαλουργία των Αθηνών του χρυσού αιώνα στην αθηναϊκή δημοκρατία, με την υστεροβουλία, ενδεχομένως, να συναγάγουμε καταχρηστικά συμπεράσματα για την αξία της δημοκρατίας γενικά. Η δημοκρατία διαθέτει χαρίσματα ιδικά της αρκετά, ώστε να μην παύει να είναι, με αυτά και μόνο, το καλύτερο, σχετικά έστω, πολίτευμα. Και η «πόλις» των Αθηναίων δικαιούται να υπερηφανεύεται ανά τους αιώνες, ενώπιον του Δικαστηρίου της Ιστορίας, και για το δημοκρατικό της πολίτευμα χωριστά και για την πνευματική μεγαλουργία της χωριστά, δύο απaráγραπτους ηθικούς τίτλους, έγκυρους προς ολόκληρη την ανθρωπότητα.

<http://bit.ly/37hXxaP>